

A történelem, mint veszélyeztetett faj?

Viták a posztmodern történetírásról

History and Theory, 1989–1990.

Past and Present, 1991–1992.

Immár lassan egy évtizede, hogy a magyar szellemi életben is igen ismerősen cseng a posztmodern fogalma, mind ez ideig azonban csupán az irodalomelmélet, művészetelmélet és filozófia tűnt közvetlenül érintett szakterületnek. A nyugat-európai és az észak-amerikai történetírásban is csak az elmúlt közel fél évtizedben csapott át erőteljesen a vita a történettudomány körein belülre, mégpedig igen indulatos, érzelmekkel telített formában. Igen érdekes ez, hiszen az irodalomelméletben már az 1980-as évek elejétől komoly teret nyert ez az irányzat, másfelől pedig a posztmodern történetírás kiinduló teoretikus műveként számon tartott munka, Hayden White *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* című műve már 1973-ban megjelent. Ezt a „fáziskésést” talán az a tény magyarázhatja, hogy mind ez ideig a történettudományban elsősorban elméleti jellegű posztmodern munkák születtek, alkotóikra a „gyakorló történészek” mint szakmán kívüliekre tekinthettek, s az egész elmélettől – mint a történeti gyakorlattól messze álló absztrakt problémától – távol tarthatták magukat. Az elmúlt években azonban immáron a „történész céh” egészen idáig elismert és nagy tiszteletben álló tagjainak tollából is megjelentek a posztmodern elveket kiindulópontként elfogadó történeti munkák, így azt már mint „céhen kívüli” jelenséget nem lehet figyelmen kívül hagyni. Talán a legnagyobb visszhangot kiváltó mű ebben a tekintetben Simon Schama *Dead Certainties* című munkája, hiszen Schama – amint azt a *New York Review of Books* hasábjain (1991. június 27.) a könyvről kritikát megjelentető

Gordon S. Wood nem mulasztja el megjegyezni – „prominens praktizáló történész”, a Harvard University társadalomtudományok professzora. Schama munkásságát már hosszú időn keresztül az analitikus „tudományos” történetírástól a narráció felé való visszafordulás jellemezte (A történet érdekes fordulata az, hogy az a Lawrence Stone, aki az általunk a következőkben ismertetendő viták egyikében a leghevesebben támadja a magát posztmodernnek nevező irányzatot, 1979-ben ugyanannak a folyóiratnak, a *Past and Present*nek a hasábjain még elismerő lelkesedéssel szólt Schama narráció felé fordulásáról. Lawrence Stone: *The Revival of Narrative: Reflections on a new Old History. Past and Present* 1979. november), új munkájában azonban radikálisan szakít a történeti narrativitás tradícióival, s a posztmodern elmélet jegyében kísérletet tesz a „fictional history” megteremtésére, a fikció és valóság összeolvasztására. A művében idézett dokumentumokról nem tudhatja olvasója, léteztek-e valójában, nincs jegyzetapparátusa a könyvnek, a szerző semmibe veszi az állítások bizonyításának követelményét. Mindezzel tudatosan megsérti a történetírás jelenlegi konvencióit: az időbeli elrendezés elvét, a koherenciára és meggyőzésre törekvést.

Az utóbbi évek magyar történeti irodalmában is fel-felbukkan a posztmodern irányzat által felvetett kérdéskör. Egyes problémákat érint a *Világtörténet* 1986/3–4. száma, bár az ott közölt összeállítás még a „posztmodernnek előtti” tradicionális és „tudományos” történészek vitáját eleveníti fel. A *Századok* folyóiratszemléjében az elmúlt három évben megjelent írások jónéhánya kapcsolódott e témához, főképp a *The American Historical Review*-ban megjelent cikkek ismertetésén keresztül; ezek sorából kiemelkedik az 1991/3–4-es

számban közölt összefoglaló az American Historical Association 1988-ban, a régi és új történetírásról rendezett vitájáról. Egyes kérdéseket tárgyalt a *Magyar Filozófiai Szemle* 1992/3–4-es történetfilozófiával foglalkozó száma. A *Helikon* című folyóiratban (1993/1. szám) jelent meg Gebhard Rusch A történelem, az irodalomtörténet és a historiográfia elmélete című tanulmánya. A történeti antropológia köréből közölt tanulmányokat: Misszionáriusok a csónokban. Válogatta Vári András. Bp. 1988. A Századvég Kiadó pedig 1994-ben jelentette meg Az értelmezés hatalma címmel Clifford Geertz tanulmányainak gyűjteményét.

Ez alkalommal két vitára szeretnénk felhívni a figyelmet. A *History and Theory* című folyóirat (melynek szerkesztőbizottságában helyet kaptak a posztmodern elméleti irodalom olyan neves képviselői, mint Hayden White és Arthur Danto) 1989-es és 1990-es évfolyamában F. R. Ankersmit (Rijksuniversiteit Groningen) és Perez Zagorin (The University of Rochester) folytatott vitát a posztmodern történetírás elveiről, melynek során Ankersmit nagyon rendszerezett formában, mintegy tézisszerűen ismertette alapelveit. Zagorin vállalkozott vele szemben a történetírás tradicionális elveinek védelmére. 1991-ben pedig Lawrence Stone intézett igen éles és drámai hangú támadást a posztmodern elmélet történettudományi alkalmazása ellen a *Past and Present* hasábjain – ahogy a vele vitába szállók egyike, Patrick Joyce (University of Manchester) megjegyezte, Stone írása „harci csatakiáltás”-ként hangzott (*Past and Present* 1991. november 205. o.). Írásunk címét is Stone-tól kölcsönöztük, véleménye szerint ugyanis a posztmodern elvek következtében a történelem veszélyeztetett, kihalás előtt álló fajjá válhat, ha nem lépünk fel időben ezen elvek káros következményeivel szemben. Rövid cikkét követően mindkét oldal mozgásba lendült, s a lap két számban közölte a hozzájuk beérkezett pro- és kontra véleményeket. A vitában részt vevők száma meglepően csekély, magyarázhatja ezt az

a tény, hogy – amint azt Patrick Joyce kifejti – a francia és amerikai történetírástól eltérően Angliában a posztmodern jelenségét nem övezi elszánt hívek lelkesedése, de még csak nyílt ellenségesség sem, sokkal inkább a masszív közömbösség az uralkodó magatartás. Ennek ellenére ez a vita betekintést adhat számunkra a leginkább vitatott kérdésekbe, a posztmodern elméleteket bírálók közötti azonosságokba és különbségekbe.

Kiket is sorolnak a posztmodern irányzathoz? Stone három csoportot különböztet el: egyrészt a nyelvészek oldaláról a Saussure-rel megindult irányzatot, amely Jacques Derrida dekonstrukció elméletében nyert kiteljesedést; másrészt a kulturális és szimbolikus antropológia Clifford Geertz által képviselt irányzatát; valamint az új historizmus (New Historicism) áramlatát, melynek elindító nagy alakjai Stephen Greenblatt és Stanley Fish voltak. A vita során azonban a posztmodern védelmében fellépő szerzők igen határozottan hangsúlyozzák, hogy nem létezik és saját elméleti előfeltételezéseikből adódóan nem is létezhet egységes posztmodern elmélet, ugyanakkor a posztmodern gyűjtőfogalma alá sorolható áramlatok spektruma jóval szélesebb a Stone-féle meghatározásnál, példaként említik a feminista irányzat egyes híveit (az ő képviselőikben lép fel a *Past and Present* vitájában Catriona Kelly, Christ Church College, Oxford).

Melyek a posztmodern elmélet legfontosabb tézisei a történettudományt illetően? Ezt elsősorban Ankersmit már említett cikkének gondolatmenete alapján rekonstruálom. Az elmélet körvonalai a hagyományos történetírás kritikájából bontakoznak ki. Határozottan bírálják azt a „modernista” álláspontot, amely a pozitívizmussal nyert teret a történetírásban, s mely szerint a történelem a múlt pontos tükörképe (Ranke), a történetírás pedig tudomány, amely rekonstruálni tudja ezt a képet. Magva e tézisnek az a racionális hit, hogy az Ész képessé tesz bennünket arra, hogy megoldjuk a valóság titkait. Ez a „tudományos racionalitás” az, amelyet a posztmodern elmélet elsődleges támadási célpontjának tekint, s

igyekszik – mint Ankersmit megfogalmazza – „kihúzni a szőnyeget a tudomány és a modernizmus lába alól” (Ankersmit: *Historiography and Postmodernism. History and Theory* 1989/2. 142. o.), visszavinni a történetírást a történettudomány „feltalálása” előtti állapotba, s ennek alapján felülvizsgálni a történetírás feladatáról és értelméről szóló elméleteket. Ankersmit a következő ellentételeket fogalmazza meg:

1. a történetírás az irodalommal, a művészetekkel együtt az identitásunkat meghatározó kultúra része, egyáltalán nem „haszonelvű”, hasznosságára rákérdezni teljesen értelmetlen. Ez élesen megkülönbözteti a természettudományoktól és a politikától. A történetírás nem tudomány tehát, a posztmodern történetírás bár nem ellenséges a tudománnyal szemben, de saját illetékességi körén kívül állónak tekinti azt.

2. Világunkban az információnak meghatározó szerepe van. Az igazán fontos információk pedig a posztmodern elmélet szerint azok, amelyek újabb információk kiindulópontját alkothatják. Így van ez a történetírásban is, az igazán nagy személyiségek (Alexis de Tocqueville, Marx, Burckhardt, Weber, Hui-zinga vagy Braudel) nem lezártak, „megoldottak” egy problémát, hanem épp ellenkezőleg, vitákat indítottak el – a vitatható tények a valódi tények.

3. A tudományos gondolkodás az ok – okozat hierarchikus viszonyának az alapelveire épül, mely szerint az ok az elsődleges, és ebből származik az okozat. Azonban már Nietzsche óta jelen van az a felismerés, hogy szükséges ennek a hierarchikus viszonynak a dekonstrukciója, mivel – amint kifejtette – először valójában az okozatot érzékeljük, ez vezet el bennünket az okhoz, tehát a hatás teszi az okot okká. Ennek megfelelően a tudomány fogalmai közötti viszonyok sémáit is fel kell bontani, a kapcsolat kölcsönös-ségét, a kétirányú meghatározottságot kell hangsúlyozni.

4. Az úgynevezett „tudományos bizonyosságok” csak variációi e paradoxon-nak: a krétai, aki azt állítja, hogy minden krétai hazudik, vagy ennek a kijelentés-

nek: „ez a kijelentés hamis.” A történeti interpretáció jellegénél fogva szintén paradox jellegű, mivel csak egy másik interpretációval szemben azonosítható, azzal határozható meg, hogy mi nem. Hiszen csak a múltból származó szövegeink vannak, saját interpretációnkat csak más múltbeli szövegekkel, illetve más interpretációkkal vethetjük össze, de sohasem magával „a múlttal”. Így a történeti interpretáció alapfogalmává az „intertextualitás” válik, hiszen egy szöveg „értelme” mindig csak egy másikkal összevetve bontható ki. Az efféle összevetésből származhat valamiféle kép (insight) az adott korról, de sohasem biztos tudás (knowledge). A történetírásra is igaz az, amit Saussure a nyelvről írt: a nyelv egy olyan rendszer, amelynek minden eleme egymásba illeszkedik, minden elem értéke a többihez fűződő kapcsolatától függ.

5. A történetírás újfajta értelmezésében ezért döntő szerepet játszik a nyelv és valóság viszonyának újradefiniálása, a történetírás „nyelvi fordulata”. A kiinduló tézis az irodalomelmélet derridai alapelve: a nyelv intencionális jellegű, nem utal önmagán kívül álló tényezőre, így az nem tükrözi a valóságnak, hanem a valóság megalkotásának része. Ezen a ponton Ankersmit Hayden White-ra és Ricoeure (akit egyébként nem tekint posztmodern alkotónak) hivatkozva kifejti: „az elmúlt valóságot egy olyan idegen nyelven írott szövegnek kell tekintenünk, amely ugyanazon lexikai, grammatikai, szintaktikai és szemantikai dimenziókkal rendelkezik, mint bármely más szöveg.” (uo. 143. o.) Ugyanezt a gondolatot igen plasztikusan fejti ki Patrick Joyce a *Past and Present* vitájában – az ő megfogalmazásában a tétel így szól: át kell értékelnünk a történeti „valóság” kategóriáját, a múlt eseményei, struktúrái és folyamatai elválaszthatatlan egységet alkotnak a fennmaradt források (azaz szövegek) formájától és a történeti diskurzustól, ami megalkotja őket. (*Past and Present* 1991. november. 208. o.).

6. Ebből következően – fűzi tovább érvelését Ankersmit – a történetírás termékei semmiben nem különböznek a

művészet alkotásaitól, a történetírás esztétikai jellegű tevékenység. Ahogy egy festmény sem a valóság utánzásra törekvő reprodukciója, hanem annak helyettesítője, pótléka, a valóság illúziója, így a nyelv, a történeti szöveg is olyan „pszeudo-reálitás”, ami nem különválasztva áll a valóságtól, hanem annak része. A történeti szövegen belül sem lehet elválasztani a „stílust” és „tartalmat”, a „a tartalom a stílus deriváltja” (uo. 144. o.).

7. Ha azonban a szöveg önmagára s nem valamiféle különálló valóságra mutat, átértelmeződik a bizonyíték fogalma. A modernista történetíró a forrásból igyekszik logikailag következtetni a forrás mögött rejtett történeti valóságra, a bizonyítékot olyan padlócserepnek tekinti, amelyet felvesz, és megnézi, mi van alatta. Ezzel szemben a posztmodern történetíró a bizonyíték nem a múlt felé mutat, hanem csupán a múlt más interpretációi felé, rálép a cserepre, hogy az elvezesse más cserepek felé. Ez a történeti források „jelenidejűsítéséhez” (contemporization) vezet: egy korszak legfontosabb jellemzői az adott kor embere számára sohasem válnak ismertté, csak a korszak lezárulta után rajzolódnak ki, méghozzá a történész későbbi korának mentalitásával való összevetés során, egy korszak mentalitása csakis saját és egy későbbi korszak közötti különbségekben tárul fel. Ez teszi hasonlóvá a történész és a pszichoanalitikus tevékenységét, hiszen mindketten egyes megnyilatkozásokba próbálnak belevetíteni egy rendszert, s nem azok mögött akarnak valamit találni.

8. A lényeg éppen ezért abban rejlik, ami közvetlenül nem nyilatkozik meg, a ki nem mondott nagy szerepet kap, „a múlt az, ami nem”. Az pedig, ami elfojtott, mindig az apró elemekben, a látszólag lényegtelen részletekben mutatkozik meg, „a múlt lényege nem a múlt lényegében rejtőzik” (uo. 148. o.), hanem a forgácsokban, az elszólásokban, azokban a ritka pillanatokban, amikor a múlt spontán módon megnyilatkozik. Ezért fordul a történetírás figyelme a makrotörténeti struktúrák helyett a mikrotörténeti szituációk, az életkörülmények felé. A modernista törté-

nettudományt a lényegkeresés jellemezte (essentialist). Ezzel szakítanunk kell. A cél nem az integráció, a szintézis, a totalitás, hanem a történeti forgácsok (historical scraps) vizsgálata. A *Past and Present* vitában Patrick Joyce is kifejti: nincs koherencia sem a politika, sem a gazdaság vagy a társadalom szférájában. Elszigetelt pontok vannak: szövegek, események, eszmék, stb. melyeknek van bizonyos társadalmi kontextusa, de nincs mélyben fekvő struktúra, melynek ezek az egyes elemek pusztán kifejeződései lennének. Ankersmit a kétféle történetírói mentalitást a következő hasonlattal szemlélteti: Ha a történelmet mint egy fát képzeljük el, a modernista történész a figyelmét a fa törzsére irányozza, még akkor is, ha történetesen a leveleket vizsgálja, a törzsre vonatkozóan akar következtetéseket levonni. A posztmodern történész figyelme ezzel szemben kizárólag a levelekre irányul, a levelek azonban csak viszonylag lazán kapcsolódnak ehhez a fához, ha jön az őszi szél, szétfújja őket. A nyugati történetírásban pedig már beköszöntött az ős, egyetlen lehetőség az, ha összegyűjtjük a messzire sodort leveleket, és eredetüktől függetlenül tanulmányozzuk őket, ahogy azt Le Roy Ladurie vagy Carlo Ginzburg tette. Nem az a lényeges többé, hogy mi volt a helyük a fán, hanem az a rendszer, amit most mi alkotunk belőlük, s ahogy ezt a rendszert a most létező civilizáció többi formájához illeszteni tudjuk. Ezért a történeti kontextus elveszítette tradicionális jelentőségét és funkcióját, minden kortárs jelenséggé vált. Ez azonban – állítja Ankersmit – nem jelenti a szubjektivitás új formáját, s hogy a jelen sémáit akar-nánk ráerőltetni a múltra. A történeti interpretáció ugyanis javaslat csupán, „egy javaslat pedig nem lehet sem igaz, sem hamis, de ez nem jelenti azt, hogy ne lennének indokaink támogatni vagy elvetni egy bizonyos javaslatot” (Ankersmit: Reply to Professor Zagorin. *History and Theory* 1990/3. 282. o.). Igaz – nem igaz érvekkel vitatni egy javaslatot olyan lenne, mint teljesen szélcsendes időben egy 17. századi tengeri csatát vívni, azaz esetlen, hatástalan fellépés

lenne, és semmire sem vezetne. Hayden White megfogalmazása szerint az egyetlen célravezető érv egy interpretáció kritikájában az, ha megalkotunk egy jobb interpretációt.

9. Mi marad mindezek után a történelemből és történetírásból? Ankersmit szerint a történelem többé már nem annak rekonstrukciója, hogy mi történt velünk, hanem állandó játék annak emlékével, ezután már sokkal inkább gondolkodnunk kellene a történelemről, mint tanulmányoznunk azt. Többé már nem történeti interpretációról, hanem inkább történeti reprezentációról kellene beszelnünk, melyben persze nem lényegtelen a történeti hűség és pontosság, de a történetírás ténybeli dimenzióinál erősebb a metaforikus dimenzió, metaforákat pedig tényekkel nem lehet bírálni, csak metaforákkal. A jövő történettudománya – fejti ki – a metaforikus gondolkodás felé fog elmozdulni. A gondolatmenet végső konklúzióját nagyon csattanós formában fogalmazza meg Gebhard Rusch már említett cikkében: „a múlt szellemi konstrukció”, a történetírás „tudományos lehetőségei arra korlátozódnak, hogy a múlt nyomaiként vagy dokumentumaiként azonosított tárgyak alapján és alkalmazhatónak ítélt fogalmak és modellek segítségével történeteket – (hi)sztorikat találjon ki, hogy ellenőrizze azok összetevettségét a forrásokkal és társíthatóságát más (hi)sztorikkal.” (Kovács Sándor fordítása. *Helikon* 1993/1. 70–71. o.) Ez azonban – fűzi tovább a gondolatmenetet Patrick Joyce – nem „a történelem” végét jelenti, csupán a múlthoz való viszonyulás egy meghatározott formáját.

Ezen összefoglalás után – úgy vélem – nem meglepő az, milyen heves vitákat váltott ki az elmélet a történetíráson belül. Az általunk tárgyalt két vitában résztvevő bírálók szinte mindegyike kifejtette ennek okait. Zagorin megfogalmazása szerint a posztmodern elvek ellenségesen állnak szemben azzal a koncepcióval, mely szerint az egyének szabad tevékenysége alakítja a történelmüket, illúzióknak minősítik ezt. A történetírás feladata az, hogy minden generációnak a lehető leg-

szélesebb és legbiztosabb tudást nyújtsa saját társadalmának, civilizációjának történetéről, a posztmodern elmélet pedig megfosztja a történetírást ettől a funkciótól, hiszen az idő számukra pusztán egymással kapcsolatban nem álló jelenek sorozatává bomlik szét, ezáltal tagadják a múlt történetiségét. Trivializálják a történetírást, s így megfosztják minden intellektuális felelősségétől. A *Past and Present*-ben megszólaló Gabrielle M. Spiegel (University of Maryland, College Park) kifejti: a posztmodern felfogásban szétfoszlik a történelem, megkérdőjeleződik magának a múltnak a fogalma, a történetírás beleolvad az irodalomba, hiszen a posztmodern elmélet szétzilálja a nyelven kívüli külső világ realitásának fogalmát. Nem egyszerűen módszerek körül folyik a vita, a „nyelvi fordulat” ugyanis megkérdőjelezi a történetész szakma „etikai magvát”, azt, hogy lehetséges bizonyos autentikus tudás a múltból. Stone véleménye is megerősíti ezt, az ő szavaival élve az új irányzat egyaránt támadás alá veszi a történettudomány tárgyát, adatait, alapproblémáját, a változás magyarázatának szükségességét, ezzel pedig a szakma önbizalmának válságához vezethet.

Mindannyian hangsúlyozzák, hogy nem a merev pozitivisták álláspont védelmében kívánnak fellépni. Elismernek bizonyos korlátozó tényezőket, melyek az abszolút tudományos igényű történeti interpretáció lehetőségét illuzórikussá teszik: a történeti igazság abszolút értelemben elérhetetlen, minden következtetést semmissé tehetnek újabb adatok vagy jobb elméletek; a történetész is magában hordozza fájának, osztályának, kultúrájának előítéleteit; a forrásokat is emberi lények alkották, így számításba kell venni alkotójuk szándékait, a dokumentumok természetét és megírásuk kontextusát; a múlt interpretációja sokszor nagyon különbözhet a valóságtól, s néha az interpretáció is ugyanolyan érdekes lehet történeti szempontból, mint maga a megtörtént múlt. De, mint Gabrielle Spiegel megfogalmazta, nem szabad összekeverni a múlt megadásának problémáit magának a múltnak a problémáival. Ragaszkodni kell a

modern történetírás alapelveihez, amely a tény és fikcionalitás, a valóság és nyelv, a valóság és annak interpretációja megkülönböztetésére épül. Ez az a Rubicon, amelyet a pozitivistá történetiszemlélet minden jogos kritikája mellett sem léphet át a történész – fogalmazzák meg tételüket.

Igyekeznek az egyes elvek kritikáját is adni, a következő elemekre építik fel érvelésüket:

1. Zagorin meglehetősen indulatos s ezért helyenként igen nyers hangú kritikájában (Zagorin: *Historiography and Postmodernism: Reconsiderations. History and Theory* 1990/3.) kifejti: a történeti interpretáció sok vonatkozásban nagyon is hasonló a természettudományos elméletekhez és hipotézisekhez. Nem szabad megbontani az ok és okozat hagyományos viszonyrendszerét. Az okozat lehet az érdeklődésemet felkeltő tényező, de attól még nem válik okká. Amennyiben a történetírás egyik célja a változások magyarázata, elemzésében nem mondhat le az okozati viszonyok alkalmazásáról. Zagorin azonban abban egyetért Ankersmittel, hogy az analitikus történetfilozófia túlságosan egyoldalúan csak a magyarázat problémájára koncentrált.

2. Nem fogadják el a nyelv pusztán reflexív jellegéről szóló teóriát, s hangsúlyozzák annak referenciális, önmagán kívülre mutató jellegét. Stone kijelenti: a szöveg önmagában passzív eszköz az alkotó kezében. Emberi lények játszanak a szavakkal, a szavak nem játszanak önmagukkal. Megértésükhöz vizsgálunk kell az alkotó szándékait, a társadalmi és politikai kontextust, ami megalkotta a nyelv akkori formáját. Nem a nyelv hozza létre a jelentést és a múltból alkotott képet. Gabrielle M. Spiegel – Bahtyinra hivatkozva – a nyelv társadalmi jellegét hangsúlyozza. Sok ponton egyetért a szövegközpontúsággal; az ő megnyilatkozásait a vitában Patrick Joyce is kiegyensúlyozottnak, racionálisnak és konstruktívnak minősítette. Kiindulópontja szerint a nyelv többféle módon funkcionál, abban nemcsak a reflexív, hanem a konstatív elemek is helyet kapnak, amelyek viszont a nyelv

ven kívüli világra utalnak. Így nyitva áll annak lehetősége, hogy szövegeken keresztül tudást szerezzünk a múltból, még ha az tökéletlen és a jelen ideológiai lencséi által torzított formában is jelenik meg. Egy történeti szöveg vizsgálatánál kettős szempontot kell érvényesíteni: egyrészt el kell ismerni, hogy a szöveg formális nyelvi analízise, dekonstrukciója is hordozhat információt az élet történeti formáira vonatkozóan, másrészt azonban vizsgálni kell a „szöveg társadalmi logikáját” is, hiszen a nyelvet közvetlenül befolyásolják társadalmi tényezők is, nem létezik elvont, univerzális nyelv. E két módszer összeegyeztethetőségét volt hivatott bemutatni Spiegel *History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages* című cikke a *Speculum* című folyóirat 1990-es évfolyamában. Ez az írás azért is szorosan kapcsolódik az itt ismertetett vitához, mivel Stone – saját állítása szerint – első „csatakiáltásával” nem vitát akart kezdeményezni, hanem pusztán erre az írásra kívánta felhívni a figyelmet; ennek nyomán a vele vitába szállók is részletesen kifejtették véleményüket e cikkel kapcsolatban is. Ebben Spiegel saját kutatási területéről idézett példákkal szemléltette, milyen lehetőségeket lát a posztmodern nyelvi elemzés hasznosítására a történeti kutatások során. A 11–12. századi genealógiai szempontok szerint rendezett krónikák megjelenését állította párhuzamba a primogenitúra elvének uralkodóvá válása nyomán ugyanebben a korban kialakult dinasztikus családok megjelenésével. Az új műfaj célja az volt, hogy áthistorizálják a vezető családok történetét, ezzel legitimálják vagyonukat, birtokaikat és befolyásukat. A műfaj azonban másfelől befolyásolta a krónikáírók történetiszemléletét is, mivel az emberi generációváltás mint a történeti változás metaforája jelent meg, ez vezetett a történelemnek – a középkori gondolkodásra oly annyira jellemző – az „események genealógiája”-ként való értelmezéséhez. Spiegel másik példája azt vizsgálta, miért jelent meg a prózai forma a 13. századi, francia-flamand arisztokrata családok által megren-

delt történeti munkákban. Végkövetkeztése szerint ennek forrása az a törekvés volt, hogy e műfajt megkülönböztessék a fiktív, verses műfajoktól, aminek jól érzékelhető társadalmi funkciója volt, ugyanis a felemelkedő királyi hatalommal szemben a francia-flamand arisztokrácia hatalmi igényeinek alátámasztására szolgált.

3. Nem fogadhatók el a történetírás esztétikai jellegéről kifejtett nézetek. A történeti szövegeket bizonyos jegyek élesen megkülönböztetik az irodalomtól. Nem létezik a tartalom és forma oly szoros viszonya, hiszen a történeti munkákat össze lehet foglalni, ennek során a forma változik, a tartalom mégis változatlan maradhat; a történeti szöveg a tény és fikcionalitás megkülönböztetésével nem hoz létre teremtett világot, tényeknek csak az igaz vagy valószínű kijelentéseket tekinti; a történetész lehetőségeit behatárolják a bizonyítékok és az igazolás szükségessége.

4. A kutatások specializáltsága és a történelmi horizont tágulása miatt éppen ma van a legnagyobb szükség a szintézisre törekvésre; teljesen átfogó rendszert alkotni nem lehet, de ez nem indokolja, hogy lemondjunk a szintézis igényéről.

A posztmodern elmélet kritikájának összefoglalása nem véletlenül sikerült sokkal tömörebbre, mint magának az el-

méletnek a kifejtése. E vitákból úgy tűnik, hogy míg a posztmodern elmélet hívei az elmélet teljes vértetéssel vonulnak fel, addig az eddigi "távolságtartásból" következően a modernista állásponton állók csak most keresgetik, miképpen adhatnak elméleti igényű választ a történeti gyakorlatukat minden ponton megkérdőjelező posztmodern kihívásra. Alapállásuk persze távolról sem egységes, a minden tekintetben elzárkózó, a posztmodern szemléletet a „történelmi látásmód trivializált, megfáradt és defetista koncepciójának” minősítő magatartástól (Zagorin. *History and Theory* 1990/3. 273. o.) az általuk „óvatosabb posztmodernisták”-nak minősített gondolkodókkal közös elemeket kereső állásponton át (Stone) egészen az elmélet egyes elemeinek alkalmazásáig (Spiegel) terjed a skála. A határok azonban egyértelműen meghúzhatók: a modernista és posztmodern elmélet történetfilozófiáját tekintve élesen szembenáll egymással, ugyanakkor az szintén kirajzolódik, hogy a posztmodern történetírói gyakorlat egyes, mindennekelőtt forráselemző „technikái” és módszerei bizonyos mértékben talán integrálhatók a „modern” történetírás eszköztárába is.

Deák Ágnes